

лі, охорони здоров'я сільських трудівників, фізкультурно-масової роботи. Зокрема, автор зупиняється на проблемі запровадження у колгоспах ще з 1966 р. гарантованої грошової оплати праці селян, доводить, що це призвело до серйозних негативних наслідків, оскільки грошова оплата зробила колгоспника споживачем. Не одержуючи на заробіток зерна, фуража, багато колгоспників змушені були скорочувати поголів'я корів, свиней, овець та іншої живності.

Разом з тим не можна не погодитися з міркуванням О. Ю. Гаврилюка про те, що нині, коли відкривається широке коло для виявлення ініціативи й господарської кмітливості, не варто забувати і про наявні позитивні моменти минулих років, не відмовлятися від цінних здобутків у соціальному розвитку села. Саме аналіз такого досвіду читач знайде на сторінках рецензованої книги. Власне з цієї точки зору заслуговує на увагу спроба автора проаналізувати перший досвід соціального розвитку села в умовах перебудови, дати рекомендації щодо дальшого вдосконалення роботи по соціальному забезпечен-

ню розв'язання продовольчої проблеми. Сильною стороною книги є також намагання дослідника відійти від сухого, академічного викладу матеріалу, надати йому більш емоційного, публіцистичного характеру.

На жаль, не всі питання монографії висвітлено з достатньою повнотою. Це стосується, зокрема, розділу, в якому йдеться про добробут трудівників села. Тут, на наш погляд, має місце деяка фрагментарність, недостатній аналіз реальних процесів, мало узагальнюючих висновків, відчувається схильність до деяких звичних стереотипів.

В цілому ж монографія О. Ю. Гаврилюка заслуговує позитивної оцінки. Автор по суті вперше зробив спробу комплексно проаналізувати найважливіші проблеми соціального розвитку села. Ця книга, на нашу думку, дасть можливість читачам ознайомитися із досвідом розвитку соціальної сфери на селі в умовах перебудови.

О. Д. ЗУБАЛІЙ (Київ)
М. В. ТРАФ'ЯК (Тернопіль)

А. Г. Кавтарадзе.

Военные специалисты на службе Республики Советов. — 1917—1920 гг.

М. : Наука, 1988. — 278 с.

В кінці 30-х років над країною лунали пісні про любимого наркома і творця Червоної Армії К. Ворошилова. У 1929 р. він опублікував книгу «Сталін і Червона Армія», в якій до непристойності розхвалював вождя. З часом і те, й інше забулося. Тепер, у період перебудови та істотного перегляду нашого минулого, коли повертаються в історію ставалося б назавжди викреслені з неї імена, можна все частіше прочитати про «вождя РСЧА» Л. Троцького. Та чи може подібна персоніфікація дати справді глибоку й вичерпну відповідь на ряд до цього часу не розв'язаних істориками питань, пов'язаних з історією створення Радянської Армії. В найбільш загальному плані їх можна сформулювати так: яким чином молодій Країні Рад вдалося створити армію, якій не змогли протистояти ні армії внутрішньої контрреволюції, ні іноземні? Чи перемоги, отримані Червоною Армією були забезпечені виключно політичним керівництвом, безмежним героїзмом та класовою ненавистю її бійців до ворога, чи поряд з цим цій армії було властиве володіння всіма компонентами військового мистецтва? Якщо останнє їй було притаманне, то хто ж був носієм специфічного військового знання, яке, власне, і робить армію армією, а не озброєним натовпом чи в кращому випадку партизанським формуванням.

Питання звучать буденно, а от чесна і відверта відповідь на них лише тепер

поступово пробиває собі шлях до історичної літератури. Саме тому й хотілося б звернути увагу читачів на рецензовану монографію. Що ж відрізняє її від величезної кількості праць про Червону Армію, написаних на попередніх етапах розвитку радянської історичної науки? Насамперед, слід відзначити новаторську спробу розглянути створення РСЧА не через добре відомий і досліджений у деталях шлях загальнополітичних рішень Комуністичної партії, а через заходи суто військові, пов'язані з використанням кадрів старої армії, здобутків військової науки й практики. Саме завдяки цьому поява праці О. Г. Кавтарадзе стала важливою віхою у процесі відновлення історичної правди, зокрема у вивченні подій Великого Жовтня та громадянської війни. В додатках і табличках, які органічно пов'язані зі змістом і в ряді випадків підтверджують й доповнюють висновки автора, наведені прізвища сотень військових спеціалістів, героїв громадянської війни, що зробили значний вклад у будівництво Червоної Армії, в її перемогу над силами внутрішньої та зовнішньої контрреволюції. Вони заслуговують на те, щоб їхні імена були повернуті народу.

Завдання рецензованого дослідження — розгляд вузлових питань залучення командного складу старої армії до військового будівництва і захисту Радянської держави (с. 14). За багато років вивчення вищезазначеної проблеми визначалися різні точки зору на неї. О. Г. Кавтарадзе намагається з ряду питань обґрунтувати свою позицію. Праця відзначається новизною, оригінальністю постановки проблем та вирішення їх, глибоким осмисленням й

узагальненням величезного фактичного матеріалу. Безумовно, стануть ще предметом спеціального обговорення спеціалістами сформульовані автором поняття «військові спеціалісти», «військова інтелігенція», наведені ним кількісні дані про тих офіцерів, які одразу із зброєю в руках виступили проти Жовтня, а також тих, що служили у Червоній Армії.

Монографія написана на широкій джерельній основі. Переважна більшість архівних документів уперше введена автором до наукового обігу. Це дало можливість по-новому висвітлити різнопланові аспекти теми, яка досліджується. Безперечною достоїнством книги є те, що в ній ґрунтовно проаналізовано стан офіцерського корпусу російської армії напередодні Жовтня 1917 р. На основі різноманітних документів, а також опублікованих матеріалів автор прагне встановити чисельність офіцерського корпусу, дослідити основні тенденції його соціального оновлення за роки світової війни, проаналізувати ставлення офіцера до Жовтневої революції. У книзі показано різнобічну діяльність органів Радянської влади по залученню на свій бік генералів та офіцерів старої армії. Зокрема, висвітлені питання, пов'язані з їх співробітництвом з Радянською владою у ранні військових експертів, консультантів-інструкторів у перші місяці після Жовтневої революції, під час придушення антирадянських заколотів, на мирних переговорах у Брест-Литовську, при створенні нових військово-учбових закладів, у ході нарад з організації відсічі кайзерівським військам, що вторглися на територію країни, в процесі радянського військового будівництва і збройної боротьби за владу Рад.

Проте не з усіма висновками і твердженнями автора рецензованої праці можна погодитися. Так, на наш погляд, потребує уточнення наведена автором чисельність офіцерського корпусу армії на жовтень 1917 р. — 250 тис. чол. (с. 28). По-перше, дослідник не враховує, що поза військово-учбовими закладами за роки війни до 1 травня 1917 р. перший офіцерський чин отримали близько 27 тис. чол. (це насамперед солдати, які одержали це звання за бойові відзнаки та за поданням стройового начальства для поповнення некомплекту)¹. По-друге, посиленням на одне й те ж джерело автор, повторюючи помилку Л. М. Спіріна², вважає, що після лікування за роки війни в армію повернулося 16 126 офіцерів. Проте ця цифра стосується лише 1916 р. Всього ж за роки війни (по 1 серпня 1917 р.) в тил було евакуйовано 76 918 офіцерів, а повернулося на службу 59 740 чол. Безповоротні втрати на кінець 1917 р. становили 31 142 офіцери. Врахування цих моментів допомогло б автору дещо змінити свої погляди щодо чисельності офіцерського корпусу армії в жовтні 1917 р.

¹ ЦДВА СРСР, ф. 366, оп. 2, спр. 214, арк. 79.

² Спірин Л. М. В. И. Ленин и создание советских командных кадров // Военно-истор. журн. — 1965. — № 4. — С. 11.

На основі неперевіраних даних (Головин Н. Н. Военные усилия России в мировой войне. — Париж, 1939, т. 2. — С. 212) автор дійшов помилкового висновку, що до 80% прапорщиків походили з селян і тільки 4% — з дворян (с. 27). Це не підтверджується документами Головного управління військово-учбових закладів про станове походження юнкерів військових училищ в роки війни та аналогічними матеріалами щодо вихованців шкіл прапорщиків, які зберігаються в Центральному державному військово-історичному архіві СРСР. За ними, кількість офіцерів — вихідців з селян — була значно нижчою, а офіцерів з дворян — дещо вищою, ніж наводить автор.

Характеризуючи кількісний та соціальний склад офіцерського корпусу напередодні жовтня 1917 р., автор обходить дуже важливе питання щодо його політичної диференціації. Ми вважаємо, що успіхи Радянської влади в реалізації політики залучення офіцерів і генералів старої армії для участі в будівництві збройних сил нової, робітничо-селянської держави й організації захисту соціалістичної Вітчизни певною мірою були детерміновані їхньою безпосередньою участю в політичній боротьбі, результатами діяльності більшовицької партії серед офіцерів ще в період підготовки Жовтня.

Безперечно, заслуговують на увагу припущення О. Г. Кавтарадзе щодо кількісних наслідків політичного розмежування офіцерського корпусу у ставленні до Жовтневої революції: 30% офіцерів служили в Червоній Армії, 40% — у білогвардійських формуваннях, 30% — не брали участі у громадянській війні взагалі (с. 166—167). Не піддаючи сумніву цих висновків у цілому, слід зазначити, що спроби автора обґрунтувати чисельність офіцерів та генералів старої армії в лавах Червоної Армії на кінець громадянської війни, дійсно, можна вважати лише «цілком орієнтованими» (с. 175). Ця кількість виводиться дослідником з складання офіцерів, що добровільно вступили до неї (приблизно 8 тис.), мобілізованих (48 409 чол.) та тих, що служили у білогвардійських формуваннях, а згодом перейшли на бік Червоної Армії чи були захоплені у полон і залучені до служби на командних посадах у червоноармійських частинах (12 тис.; с. 165—166, 175, 214). Автор розглядає ці величини як статичні. Поза його увагою залишається та обставина, що певна кількість з них загинула в боях, була демобілізована за станом здоров'я або дезертирувала. До того ж 12 тис. офіцерів, що служили раніше у білих арміях, можливо, були враховані і при визначенні чисельності їхнього командного складу.

Потребує уточнення й наведені в книзі кількість шкіл прапорщиків та їхній перелік. Автором не згадані дві Житомирські школи, Владикавказька, Усть-Іжорська, Псковська і деякі інші. Зустрічаються у праці й дрібні фактичні неточності. Так, на с. 79 неправильно вказане військове звання О. І. Єгорова (9 листопада 1917 р. наказом по армії та флоту йому було присвоєно чергове звання — полковник);

на с. 75 — військове звання генерал-майора М. О. Сулеймана. До того ж його фотографія подається серед штаб-офіцерів, а не генералів. В додатку № 5 «Військові спеціалісти — командуючі арміями» відсутні відомості про партійність А. І. Геккера, члена більшовицької партії з вересня 1917 р., а на с. 207 — начальника штабу Українського фронту полковника Є. І. Бабіна, члена РСДРП(б) з травня 1917 р.

Рецензована праця певною мірою підводить підсумки вивчення проблеми й разом з тим дає змогу виділити основні напрями дальших досліджень. Найважливішими з них є вивчення стану офіцерського корпусу російської армії напередодні Великого

Жовтня; ставлення генералів та офіцерів старої армії до Жовтневої революції, їхнє співробітництво з Радянською владою в період будівництва Червоної Армії на добровільних засадах; діяльність Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямована на зміцнення Червоної Армії командними кадрами після VIII з'їзду партії та ін. Розробка цих питань сприятиме комплексному висвітленню багатьох непрочитаних сторінок нашої вітчизняної історії.

А. О. БУРАВЧЕНКОВ (Київ),
В. Ф. ВЕРСТЮК (Київ)

Одержано 15.02.89.

Д. Д. Лаппо.

Юозас Варейкіс.

Воронеж: Центрально-Черноземное книжное издательство, 1989. — 255 с.

В умовах революційної перебудови, яка все глибше охоплює історичну науку, значно зросла увага дослідників до вивчення персоналій. Повертаються забути з різних причин імена, відновлюється правда про здавалося б добре відомих діячів, переосмислюється їхня роль в нашій непростій, нерідко навіть драматичній історії. Виходячи з важливості такої роботи, зазначу, що без неї справжнє відродження історичної правди, мабуть, неможливе.

Рецензована праця воронезького історика присвячена славному сину литовського народу, полум'яному інтернаціоналісту Ю. М. Варейкісу, який за своє коротке життя пройшов шлях від простого робітника і рядового революціонера до видатного діяча КППС і Радянської держави. Особливо вражає широта географії його діяльності. Сповнена революційного горіння і постійного творчого пошуку, вона проходила в Підмосков'ї і на Україні, в Сибіру і Білорусії, Азербайджані і Туркестані, Москві і Центральному Чорнозем'ї, Поволжі і на Далекому Сході. На основі багатой документальної бази автор висвітлює найважливіші віхи життя свого героя.

Дана книга вигідно відрізняється від інших досліджень (в тому числі й першої книги самого автора — «Йосиф Варейкіс», опублікованої в 1966 р.), оскільки написана з врахуванням нових підходів і сучасних вимог. На широкому загальноісторичному фоні в ній простежуються процес формування світогляду молодого революціонера, становлення його ділових та ідейно-моральних якостей, набуття організаційських навиків, активна участь в революції і громадянській війні, здійсненні завдань соціалістичного будівництва, нарешті, останній період життя, що трагічно обірвалося в сталінських катівнях.

Вісімнадцятирічним юнаком, в серпні 1913 р., Варейкіс вступив в ряди більшовицької партії, назавжди пов'язавши свою долю з революційною справою. Відразу

після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції стає одним з керівників Подольської Ради робітничих і солдатських депутатів Московської губернії. Там, в Підмосков'ї, пройшов він свої перші політичні університети, став на тернистий шлях пролетарського революціонера.

В діяльності Ю. М. Варейкіса значне місце посідала Україна. Двічі, спочатку в 1917—1918 рр., а потім в 1923—1924 рр. доля революціонера, партійного працівника кидала його на Україну. З серпня по грудень буремного 1917 р. він, являючись членом Катеринославського комітету РСДРП(б), секретарем міської Ради робітничих і солдатських депутатів, наполегливо боровся за втілення в життя ленінського курсу на перемогу соціалістичної революції і встановлення Радянської влади. З січня по травень 1918 р. Ю. М. Варейкіс працював секретарем Донецько-Криворізького обласного комітету РКП(б). Одночасно (з утворенням Донецько-Криворізької Республіки) він — народний комісар соціального забезпечення цієї республіки. Це був період здійснення перших революційних перетворень в Донкривбасі і мобілізації сил робітників та селян на боротьбу проти німецьких і австро-угорських інтервентів. Автор висвітлює участь Варейкіса у вирішенні цих важливих і складних завдань. В подальшому Ю. М. Варейкіс очолював відповідно Сибірський губком РКП(б), Вітебський губревком і губвиконком, був заступником голови Бакинської Ради, членом бюро ЦК Компартії Азербайджану. В серпні 1923 р. (тобто після майже п'ятирічної перерви) він вдруге приїхав на Україну, де по лютий 1924 р. працював головою Київського губкому КП(б)У. На цей посади Варейкіс активно боровся за здійснення нової економічної політики, відродження народного господарства, втілення в життя завдань соціалістичного будівництва на Київщині.

З сторінок книги перед читачем постає живий образ людини, беззавітно відданої справі революції, інтересам простого народу, особистість рідкісно багатой вдачі. Де б він не працював, чи очолюючи той чи інший обком або крайком партії, чи заві-